

Kémlelőablak vagy széles horizont? A Nyugat korszerű építészeti nyelve és annak magyarországi adaptációja Hollóháza templomának példáján

Lantos Edit

Tanulmányomban¹ a magyar építészettörténetben kiemelkedőként számontartott, Csaba László által tervezett hollóházi római katolikus templom (1963, 1965–1967) (1–2. kép) példáján szeretném felvázolni a nyugati tájékozási lehetőségek egy csatornáját.

Jelenlegi kutatásom témáját, vagyis az 1945 utáni magyar építészek nyugati tájékozási lehetőségeit meghallva legtöbbször elsősorban a tudástranszfer mibenlétére gondolnak. Pontosabban arra, hogy egyáltalán beszélhetünk-e ilyenről. Merényi Ferencről Haba Péterig többen írtak már erről, a Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ) és a Nemzetközi Építészek Szövetsége (UIA) kapcsolatától kezdve,² a különböző kiállításokon át, mint a brüsszeli világkiállítás 1958-ban,³ folytatva a nemzetközi tervpályázatokon való részvétellel,⁴ illetőleg az angliai és nyugat-németországi ösztöndíjakkal,⁵ valamint a KÖZTI és az IPARTERV export-tervezéseivel.⁶ Magam 2006-ban vettem fel,⁷ hogy a magyar építészek tájékozódásának – közvélekedés szerinti – keleti irányultsága inkább politikatörténeti tudásunk lenyomata, mert azt a magyar építészeti sajtó vizsgálata egyértelműen cáfolja. Ugyanis az abban hírül adott ösztöndíjak, tanulmányutak, a külföldi előadók

1 Tanulmányom az NKFIH PD-135530 számú, *A magyar építészek nyugati tájékozási lehetőségei 1945 és 1968 közt. A nemzetközi építészeti szakirodalom hatása a korszak építészetére* elnevezésű projekt keretében készült.

2 MERÉNYI Ferenc: *A magyar építészet 1867–1967*. Budapest, Műszaki Kiadó, 1968. 107.; VAMOSY Ferenc: *Építészet*. In: *Magyarország a XX. században*, III. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1998. 158.; FERKAI András: *Építészet a második világháború után*. In: *Magyarország építészetének története*. Szerk. SISA József–DORA WIEBENSON. Budapest, Vince Kiadó, 1998. 314.

3 RÓKA Enikő: *Az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonja*. In: *Pavilon építészet a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. FEHÉRVÁRI Zoltán–HAJDÚ Virág–PRAKFAI Endre. Budapest, Építészeti Múzeum, 2000. 169–172.

4 PRAKFAI Endre: *A 20. század második felének építésze*. In: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Budapest, Corvina, 2002. 271.

5 SIMON Mariann: *Kalandozások kora. Architectura Hungariae*, 7. 2005. 1. sz. http://arch.et.bme.hu/arch_old/korábbi_folyam/25/25simon.html (utolsó letöltés: 2021. 06. 13.); HABA Péter: *Magyar ipari építészet, 1945–1970*. Budapest, Terc Kiadó, 2019. 175. 476. jegyzet.

6 BRANCIK Márta: *A KÖZTI export tervezési megbízásai*. In: *KÖZTI 66. Egy tervezőiroda története*, I–II. Szerk. FERKAI András–RUBÓCZKI Erzsébet. Budapest, Vince Kiadó, 2015. 393–452.; HABA 2019, 176–177.

7 LANTOS Edit: *A magyar építészek tájékozási horizontja 1957 és 1965 közt*. In: *Postera crescam laude recens: Tanítványi tisztelgés Keserű Katalin születésnapjára*. Szerk. UÓ.–UHL Gabriella. Budapest, Magánkiadás, 2006. 82–110.

1. Csaba László: Szent László-templom, Hollóháza, 1963, 1965–1967.
Fotó: Lantos Edit

2. Csaba László: Szent László-templom, Hollóháza, 1963, 1965–1967

látogatásai, a Budapesten vendégeskedő svéd, francia, olasz építészeti kiállítások,⁸ a felszabadulás utáni magyar építészeti teljesítményt bemutató tárlatok utaztatása a világ több pontjára azt mutatják, hogy a tudástranszfer ebben az időszakban az építészek számára létezett és többirányú volt.

Vagyis a közelmúlttal foglalkozó építészettörténész számára is érvényesek Marosi Ernő szavai: „A művészeti kapcsolatok kutatása azok közé a művészet-történeti témakörök közé tartozik, amelyek közvetlenül használható adatokat szolgáltatnak a kultúrtörténetnek, és nem egyszer más adatokkal nem pótolható forrásanyagot nyújthatnak a történettudomány számára is. [...] Ritkább eset az, és maguk a művésztörténészek is kevesebb esetben törekednek ilyen végkövetkeztetésekre, amikor a művésztörténet maga sem pusztán történeti dokumentumoknak tekinti a műalkotásokat, hanem specifikus és szükségszerű esztétikai mivoltukban, formáik és tartalmi elemeik elválaszthatatlan egységében törekszik történeti interpretációjukra. Ez a szemlélet minden művésztörténeti módszernek ideális célkitűzése, megvalósítása azonban már sokkal kevésbé gyakori.”⁹

Marosi 1973-as tanulmányának első mondatai korszakunkra is megállnak, hiszen építészek, történészek és várostörténészek érdeklődése egyaránt növekszik tárgyunk iránt. Egészen más a helyzet a cikk folytatásában megfogalmazottakkal. Az 1945 utáni nevezetesebb épületekről ugyanis jóval több az esztétikai értelmezés, a formák és tartalmi elemek interpretációja, mint a keletkezésük vagy művészeti kapcsolataik történetének pontosítása.

Így van ez a hollóházi templom esetében is. Hiába, hogy szinte felszentelése pillanatától a korabeli építészet legjobb darabjai közt tartották számon,¹⁰ alaposabb levéltári kutatásra épülő cikk csak 2015-ben jelent meg róla.¹¹ A korabeli kritikákban és a kilencvenes–kétezres évek elején írt összefoglalásokban is, legyen

8 Részletesebben lásd LANTOS Edit: A kortárs nyugati építészet formanyelvének megismerési lehetőségei Magyarországon 1945 után. *Ars Hungarica*, 47. 2021. 2. sz. 167–178.

9 MAROSI Ernő: A XIV–XV. századi magyarországi művészet európai helyzetének néhány kérdése. *Ars Hungarica*, 1. 1973. 1. sz. 25.

10 NAGY Elemér: R. k. templom Hollóháza. In: *Magyar építészet 1945–70*. Szerk. SZENDRŐI Jenő. Budapest, Műszaki Kiadó, 1972. 150.

11 LANTOS Edit: Templom, idegenforgalmi érdekesség, bunker? Hollóháza templomának építés- és fogadtatástörténete 1959–1967. *Ars Hungarica*, 41. 2015. 1. sz. 64–73.

bár a szerző építész, pap vagy művészettörténész, a templomforma esztétikai értékelésén van a hangsúly. Az 1968–2008 között született írásokat elsősorban a látvány keltette benyomások és érzelmi reakciók leírása jellemzi, illetve az a kritikai attitűd, amely kijelöli a kortárs épületanyagban épületünk kitüntetett helyét. „Keményen, világosan, jól felismerhetően rajzolódik bele a tájba a halmaz, amelynek tömör testű oldalai szemközt nézetben éles metszésű vonaljelekké alakulnak át, egy pontból indítva szilárd szerkesztésű háromszögeiket, egyre feljebb törve, hogy végül az erőfeszítés a legkarcsúbb »toronyban« szöjkék a legmagasabbra” – írta róla Szrogh György.¹² „Egyszerű térigények felett egyszerű térformák, kissé torzított nyeregteret, gúla és félhasáb. A táj és az építészet kapcsolatának, mely a lágy dombok és a kemény architektonikus kubusok halmazának nagyszerű kontrasztjában jelentkezik, mai építészetünk legértékesebb példája”¹³ – méltatta Nagy Elemér. Farkas Attila szerint: „A sátor alakú hármastéregység tájhoz kötöttsége, környezetéhez való tudatos alkalmazkodása, a dombhát alatt épült plébániaház kolostori idillje szokatlan jelenség volt az egyhangú megoldások után.”¹⁴ Prakfalvi Endre pedig azt emelte ki, hogy a „hosszanti elrendezésű, a kemény, pucolatlan betonsíkokból építkező sztereometrikus tömegek éles kontrasztot képeznek a dombos tájban”.¹⁵ És hasonlóan vélekedett Bonta János is: „A nyers vasbetonból készült absztrakt geometrikus elemek, a szelíd táj és a kemény architektúra kontrasztjával megrendítő hatást gyakorolnak.”¹⁶

2010-ben született két szöveg, amelyek – templomunk építészeti értékeit kiemelő – nemzetközi előképet hoznak, és azokkal összehasonlítva értékelnek. Eszerint: „A korabeli magyarországi templomépítészetben társ nélkül álló épület közvetlen formai előzménye Oscar Niemeyer pampulhai Assisi Szent Ferenc-temploma. (1940–1942, Belo Horizonte, Brazília). Jelentős különbség azonban, hogy Niemeyer az épület oldalfalait és mennyezetét alkotó betonfelületeket nem megtörve, hanem parabolaívben hajlítva alkalmazta.”¹⁷ „A tájba illesztett templom a laugieri összator öntöttkő-mása, monolit betonból készített csupasz háromszöghasáb, amelynek nyerge a hosszaját lezáró apszisnál héjként feltörik és felmagasodik, hogy fényt eressen be a szentély tetraéderébe. A két egymásba illesztett metszetháromszög nyersbeton kontúrjának találkozása e ponton jóval érzékenyebb, drámaibb, mint Aarno Ruusuvuori az épület kortárs előképének tekinthető finnországi Hyvinkää temploma (1961) esetében, ahol szabályos és derékszögű háromszög metszetű gúlaformák konstellálnak. A »szakrális sátor« hegyes tetejű harangtoronnyal és oldalán-tetején fénysávokkal sűrűn tagolt sekrestyével vált egységes kompozícióvá.”¹⁸

Az 1943-ban befejezett pampulhai templom egyetlen betonlapból hajlított hajójának tömege alárendelődik a szintén ívben hajló szentélynek, vagyis fődéme

12 SZROGH György: Templom, Hollóháza. *Magyar Építőművészet*, 17. 1968. 6. sz. 40.

13 NAGY 1972, 150.

14 FARKAS Attila: Régit és újat hozz elő. A hazai szakrális építészet fél évszázada. *Magyar Építőművészet*, 78. 1991. 4. sz. 2.

15 PRAKFAI 2002, 207.

16 BONTA JÁNOS: *A magyar építészet egy kortárs szemével 1945–1960*. Budapest, Terc, 2008. 367.

17 KOVÁCS Dániel: Modern templomépítészet Magyarországon a II. világháború után. In: *A mindenség modellje*. Szerk. WESSELÉNYI-GARAY Andor. 2., bővített kiadás. Debrecen, Modem, 2010. 20.

18 KATONA Vilmos: Mai szemmel. Szent László templom, Hollóháza, (1964–67). *Metszet*, 1. 2010. 5. sz. 25.

ugyanúgy lejt a szentély felé, sőt alaprajza is hasonlóképpen trapéz, mint Hollóházán. Hyvinkää 1961-es templomának hasonlóságát a különböző magasságú, egymásba metsződő betongútlak és az azok találkozásakor domináló konkáv deltoid üvegfelületek adják. S noha biztosan akadna, aki vitatkozna a példák érvényességén, az kétségtelen, hogy bizonyos formai jegyek tekintetében az idézett szerzők asszociációi megállnak. S lássuk be, maga a módszer is, amikor a kortárs művészeti termésből párhuzamokat állítunk az egyes műtárgyak művészettörténeti helyének, értékének megállapításához, szakmánkban bevett gyakorlatnak számít.

Mivel azonban az alkotás folyamatának sajátosságai legtöbb aspektusukban nem kötöttek a történeti időhöz, ennél a – terveit tekintve ötvenkilenc éves – épületnél időszerű megkutatni a művészeti kapcsolatokat.

Az építész, Csaba László alkotómódszerének megismeréséhez először is érdemes ránézni az életmű további templomaira. Cserépváralján (1959–1961) az egyszerű, téglalap alakú alaprajz fölé Csaba úgy teremtett egyedülállóan izgalmas teret, hogy a homlokzati rövidebb és a jobb oldali hosszanti fal harmadolópontjait az emelkedő mestergerendával kötötte össze, majd erre ültette a nyeregteret. Az épület tömege így egy csonkolt téglatest lett. Hollóháza templomának alaprajza a hajó trapézából és a szentély háromszögéből áll, terét pedig egy háromszög alapú, fekvő csonka gúla és szintén háromszög alapú gúla egymásba illesztése adja. A hodászi római katolikus templom (1972–1977) alaprajzán a hollóházi logikát ismerjük fel, ám itt a szentély négyzetes, amint a felülvilágítója is, az épület tömeget pedig két, döntően trapézok határolta csonka gúlából állította össze. Az életmű későbbi darabjai centrális alaprajzúak. A nyírderzsi Szent László-templom (1980–1984) kereszt-, a kaposvári Szent József-plébániatemplom (1983–1988) csigavonalú, a budapesti Boldog Özséb-templom (1984–1987) négyzetes alaprajzában Csaba az oltárt a felépítmény, pontosabban a födém legmagasabb pontja alá helyezte. Minden más tekintetben ezek a templomok eltérnek egymástól.

A felsorakoztatott példákon jól látszik, hogy a tervező személyén kívül nehéz olyan jellegzetességet találni, ami ezeket az épületeket összekötné. Jogosan feltételezhetjük, hogy Csaba templomépitészetét nem egyetlen erős vízió határozta meg, amely minden épületének megformálásában vezette volna a kezét, inkább egy koncepció, mégpedig az oltár megvilágítással való kiemelése motiválta. Így viszont minden temploma kísérletnek tekinthető egy-egy alaprajz, tömeg, lefedés, megvilágítási mód végig gondolására.

Ahogy a templomépitészetben maga a korszak is a kísérletezés időszaka volt. Az 1945 utáni szakrális épületanyag sajátos építészettörténeti helyzetét a hitéleti és az építészeti szemléletmódban bekövetkezett változások adják. A katolikus liturgikus megújulás kezdete X. Piusz pápa nevéhez köthető, aki már a 20. század elején megpróbálta elérni a katolikus egyházon belül az egyházközségek és a papság közeledését, s a hívek személyesebb részvételét a szertartásokban. Ezek a háború után tovább erősödő igények végül a II. vatikáni zsinat rendelkezéseiben váltak hivatalosan is elfogadottá. A hierarchikus berendezkedés reformjával előbb csak a szentélyrekesztőket bontották el, majd az oltárt hozták el a templom végfalától a hívekkel szembeforduló misézés érdekében, illetve előtérbe kerültek a hosszanti alaprajz helyett a centrális megoldások, hogy a hívek, körbevéve az oltárt, közvetlenebbül átélhessék a liturgiát.

A templomépítészet változásainak másik indukálója a modern építészet térnyerése volt. Ez a templomtervező építészeknek az új anyagok és szerkezetek használatát jelentette. A kővel és téglával szemben a vasbeton erős, stabil és könnyű, nagyobb szabadságot jelent a nyílások méreteiben, és megváltoztatja az épületszerkezetet és a belső terek bevilágíthatóságának módját. Ráadásul a beton hajtogatott, illetve gyúrt határolófelületekként is használható.

A feladat sokrétősége és kihívásai miatt az építészeti sajtó rendszeresen foglalkozott a témával. Minden jelentősebb építészeti lapnak – amelyek közé ekkor beleértendő az angliai, amerikai, francia, olasz és természetesen német lapok mellett a svájci, svéd, dán, holland és japán is – volt legalább két évente egy templomépítészeti száma, amelyben az elméleti összefoglalás, iránymutatás mellett több templomot ismertettek egyszerre. Ám ezen felül is gyakorta jelent meg egy-egy szakrális épület a hasábokon. A korszak folyóiratait átlapozva számos tömegformálási és alaprajzi variációra találunk példát, és kirajzolódnak bizonyos tendenciák is: a szabályos geometrikus alaprajzoktól és épülettömegektől a szobrászi módon formáltakig széles a skála.

A külföldi kapcsolatok feltérképezéséhez elsősorban az épülettömeg, az alaprajz és az anyaghasználat formai hasonlóságait vizsgálom. Ezekben belül az épülettömegnél a teljes befoglaló forma mellett a hajó, szentély, sekrestye, torony/harangláb saját tömegei és összetettsége, az alaprajznál a hajó és szentély mértani alakzatai, egymáshoz és a további bővítményekhez kapcsolódása és alá- és fölérendeltségük, az anyaghasználat esetében a hagyományos építőanyagok, a beton- és az üvegfelületek arányai, helyei és hangsúlyai érdekesek. Vizsgálandó, vizsgálható szempont a határolófelületek kialakítása, vagyis hogy sík, gyúrt vagy íves felületek határolják-e a belső teret. Az épületmegoldások fenti kritériumai természetesen tovább részletezhetők, itt azonban meg kell elégednünk azzal, hogy a hollóházi templom olyan jellegzetességeire koncentrálunk, mint a háromszög alakú főhomlokzat és keresztmetszet, a hajó fekvő csonka gúla és a szentély gúla alakú épülettömege, a bővítmények (torony/harangláb és sekrestye) formai megoldásai, valamint a beton- és üveghasználat. Mivel azonban még ezek párhuzamainak szisztematikus vizsgálata is szétfeszítené e publikáció kereteit, itt csak a legjellemzőbb példákra térek ki.

Az amerikai építészettörténetbe *A-frame church*,¹⁹ a franciába *église no-made*-ként²⁰ bevonult épületforma 20. századi eredetijét két ok miatt is nehéz beazonosítani. Az egyik az, hogy a két összetámasztott síklapból álló sátor önmagában is az egyik legősibb épületformák közé tartozik. Másrészt nem tapad hozzá kitüntetett funkció, mert noha a sátor a Bibliában a földi és az égi lakhely²¹ jelentésekkel bír (ráadásul a háromszög a Szentháromság és az Isten szeme ábrázolásokból is ismert), a minden alátámasztás nélkül a földre állított nyeregrető kialakítású épületek profán felhasználásuk is lehetnek. (Elég itt a népszerű típusnyaralóra gondolni, de iskolaként is előfordult.²²)

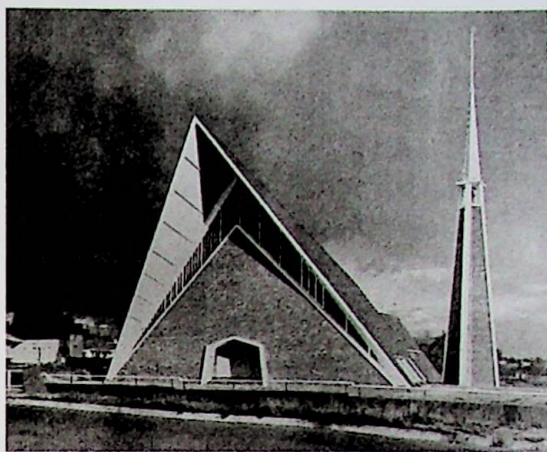
19 Gretchen BUGGELN: *The Suburban Church. Modernism and Community in Postwar America*. Minnesota, University of Minnesota Press, 2015. 85–124.

20 Pierre LEBRUN: *Le Temps des Églises Mobiles. L'architecture religieuse des Trente Glorieuse*. Gollion, In Folio, 2011. 179–188.

21 Zsid 9:2–9.

22 [Szerző nélkül:] *Tent-shaped School*. *Architectural Forum*, 97. December 1952. 126–128.

1945 után az első olyan templom, amelynél a háromszög formájú véghomlokzat dominál, Frank Lloyd Wright 1947–1951-es, Madisonban épült unitárius temploma, amit az 1952-es *Architectural Forum* ismertetett.²³ Wright a hatszög alaprajz hosszanti tengelyére egy, a templom főhomlokzata felé meredeken emelkedő nyeregtetőt helyezve azt érte el, hogy az szinte elrejtje az oldalfalakat, viszont háromszögű előtetőként magasodik a kétoldalt elnyúló épületszárnyak fölé. A teremtemplom határolófelületei kváder, üveg, fa és pala síkfelületek.

3. Johan de Ridder: Református templom, Parys, Dél-Afrikai Köztársaság, 1955. Forrás: *Journal of the Royal Institute of British Architects*, 65. May 1958.

A legmarkánsabb, háromszög főhomlokzatú, az oldalfalak alsó szakaszában gyúrt betonlapokból összeállított templomot, amelynek belső bővítései támaszai a tető vonalát követik, kétségtelenül Felix Candela tervezte. A téglalap alaprajzú épület szentélyét háromszögű diadalív mögött lépcsőkre emelte, a hajót az alaprajz bal oldalára húzva jobbra kápolnákat alakított ki. 1956–1957-ben alig volt építészeti folyóirat, amelyik nem írt az 1953–1955 között, Mexikóvárosban felépült Iglesia de la Medalla de la Virgen Milagrosáról.²⁴

Az ezzel egyidős, a dél-afrikai Parysban 1955-ben, Johan de Ridder tervei alapján felépült templom hajója a szentély felé elkeskenyedő, fekvő csonka gúla, a harangláb négy darab, összetámasztott, felfelé keskenyedő pillér. A háromszögű főhomlokzat csúcsánál a falakat alkotó tető túlnyúlik, és a tető vonalát követve konkáv deltoid ablak nyitja meg a nyers téglafalat. A templom – a *Journal of the Royal Institute of British Architects* 1958. májusi számából átvett – képét a *Magyar Építőipar* 1958/6. száma közölte²⁵ (3. kép).

A Fort Wayne-i Concordia Senior College Eero Saarinen által tervezett, 1958-ban elkészült kampuszán a Kramer-kápolna²⁶ alaprajza téglalap, a hajót és a szentélyt ő is egy térbe helyezte. A vízszintes gerincű meredek nyeregtetőt az alacsony oldalfalak mindkét oldalán haránt irányú támaszok tartják. Az épület végfalai az egyszerű bejáratot leszámítva zártak, a megvilágítást a mestergerenda két oldalán és a szentély jobb oldalán a tetőn kialakított ablakfelületek biztosítják.

Jan Inge Hovig tervezte Tromsøysund (ma Tromsø) templomát (1961, 1965), amelynek alaprajzán a hajó és a szentély két, rövidebb oldalával csatlakozó trapéz, az épülettömeget pedig fekvő háromszög alapú gúla adják (4. kép). A hosz-

23 [Szerző nélkül:] Meeting House of the First Unitarian Church, Madison, Wisconsin, by Frank Lloyd Wright. *Architectural Forum*, 97. December 1952. 85–92.

24 Például [szerző nélkül:] Church of Miraculous Virgin, Mexico, and Our Lady of Solitude, Coyoacan, Both with Hyperbolic Paraboloids; Architect: Felix Candela. *Architecture d'Aujourd'hui*, 26. 1956. No. 64. 22–27., 42–43.; [szerző nélkül:] Felix Candela, Spanish Architect Working in Mexico: An Appreciation of His Work. *Domus*, 1956. No. 319. 3–5.; [szerző nélkül:] Wizard of the Shells. *Architectural Forum*, 111. November 1959. 154–159.

25 ROMÁN Andor: Külföldi Szemle. *Magyar Építőipar*, 7. 1958. 6. 267.

26 [Szerző nélkül:] For a New College an Old Village Silhouette. *Architectural Forum*, 101. December 1954. 132–137.

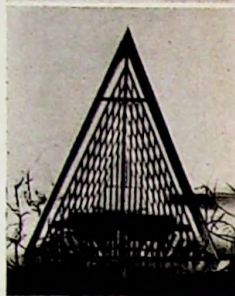
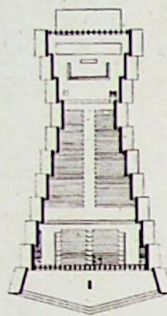
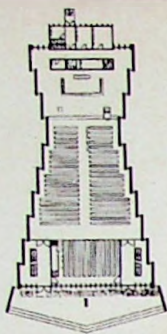
spaces between the diminishing arches will be glazed for three full bays. The floor will be tiled in pine.

The arches were cast in Norderbyen—a form of concrete made by a patented method which combines injection and sand-blasting. Forms are filled with washed gravel coarse aggregate—for the Tromsø church slabs from concrete funds was used—which are consolidated by tamping or vibrating and water is poured to fill voids between the aggregates until the form is full. Before the mortar has hardened the forms are removed and the surface is sandblasted to reveal the coarse aggregate which gives a characteristic textured effect.

Light Sculpture The architect's intention was to relate the church to the land around it so that it would stand out like a sculpture in the landscape. A clearly defined shape with simple effects made with modern materials and methods will be used to create a spiritual atmosphere. During the long winter nights the church will be pervasively lit from the lantern. Pines of height in the rows will see light pouring upwards from the glass slabs in the sides of the church. Inspiration for this effect came from the modern streamlines of the airplane bonnets. The church will stand out especially during the "winter" night from November to January when the sun never rises above the horizon in this region.

Jan Inge Hovig was delighted by the clergy's understanding of his design. Their reaction—due of all projects—is a good augury for future designs and for the realization of this project.

Floor plans and photos of the model show how the architect has achieved the luminous effect of soaring light beams. His assistant in preparing the design of the church was Roy Holm.

INTERBUILD, JUNE 1961

11

4. Jan Inge Hovig: Katedralis, Tromsø. 1961, 1965. Forrás: Interbuild, 8. 1961. No. 6. 11.

szanti falakat hét, illetve három keskeny betonlap lépcsőzetes összeillesztése alkotja, míg véghomlokzatai háromszög alakú üvegfalak. A tervpályázat kiemelte, hogy a szoborzerű forma a környező hegyekre rímel.²⁷

A nagyszabású verziók mellett az Egyesült Államokban a sátorforma a kis egyházközségek számára ajánlott templomtípus is volt. Az *Architectural Forum* 1954. decemberi száma *Florissant, Missouri* (Harris Armstrong, 1952), *Corcord, Kalifornia* (Donald Powers Smith), *Vancouver, British Columbia* (Semmens & Simmons Architect) templomait hozza példaként, s ajánlja vidéki és külvárosi egyházközségeknek felépítésre (5. kép).²⁸ Elsődleges érvei a forma egyszerűsége, de a 13. századi finn falusi templomokat is megemlíti előképként.

További érvei a kivitelezés gazdaságossága és az alaptípus méret-, illetve megvalósításbeli variálhatósága. Ennek következtében a formavariációk képei megjelentek a hirdetésekben is.²⁹

Franciaországban a Jean Prouvé tervezte (1958–1961) *église nomade* mobil – vagyis szétszedhető és kis költséggel újra felépíthető – templomnak készült. A végül három példányban kivitelezett³⁰ egyhajós templomok főhomlokzata háromszögű, a nyeregterető alacsony falakon ül, az oldalfalakat a tető vonalának meghosszabbításaként lefutó támaszok tagolják. A könnyűszerkezetes templomhoz betontámasztékokat és alumíniumborítású paneleket használtak, a véghomlokzatok kváderfalazatok.

27 S. N.: Northern Lights. *Interbuild*, 8. 1961. No. 6. 10–11.

28 [Szerző nélkül:] The Tent Form – A Village Gothic for Today. *Architectural Forum*, 101. December 1954. 128–131. és BUGGELN 2015, 92.

29 Például United States Gypsum. [Hirdetés.] *Architectural Record*, 126. 1959. No. 1. 16–17.

30 LEBRUN 2011, 186.

A háromszög homlokzatú, illetve keresztmetszetű templomoknak még számos verziója ismert, aszerint, hogy a tető lefut-e a földig, és vannak variációi a szentély kapcsolódási módjainak, alaprajzainak is, ezenfelül külön csoportot alkotnak a gúlatömeget variálók, illetőleg azok, amelyek a gúlák és a háromszög alapú hasábok sík lapjait ívesekkel kombinálják.

A fentiekből annyi egyértelmű, hogy a sátorforma templom az építészek egy jelentős részének megmozgatta tervezői képzeletét. Láthatólag Csaba László is köztük tartozott, az építészettörténész feladata tehát már „csak” annyi, hogy rájöjjön, honnan tudott minderről.

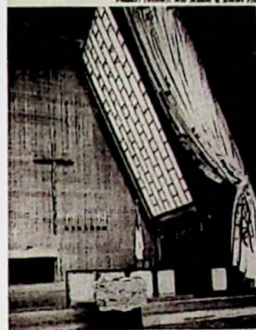
Életrajzi adataiból annyi biztos, hogy Csaba László a piaristáknál érettségizett (1943), majd az építész mérnöki diploma megszerzése (1947) után egy évig tanársegéd volt a Műegyetem II. sz. Épülettervezési Tanszékén. Ott találjuk a MÉSZ alapító tagjai között (1951), 1953-tól 1955-ig a Mesteriskola 1. ciklusában tanult. 1949-től 1954-ig a Mezőgazdasági Tervező Vállalatnál, ezután 1963-ig az IPARTERV-nél volt tervező, illetve szakosztályvezető. Utóbbinál Csaba egy olyan vállalathoz került, amelyben már az ötvenes évek elejétől együtt járt a szerkezeti innováció a magas szintű építészeti formaadással,³¹ és ő jelentős megbízásokat kapott.³² Ezzel egy időben (1954–1964) oktatott a Műegyetem Ipari- és Középlettervezési Tanszékén. 1963-ban kezdett a Típustervező Intézetben, ahol irodavezető, később igazgatóhelyettes lett. Emellett 1961–1973 között a MÉSZ főtitkára. Pozíciója nem politikai jellegű volt, amit az Állambiztonsági Szolgálatok egy 1966-os jelentése is bizonyít. Eszerint Csaba „A MÉSZ jobboldali tagságának volt jelöltje és komoly agitáció folyt megválasztása érdekében. Csaba László nyugati irányzatú építész, beállítottsága is klerikális, vallásos. Komoly nyugati kapcsolatokkal

FIRST PRESBYTERIAN CHURCH, CONCORD, CALIF.
DONALD POWERS SMITH, ARCHITECT
HILSON, HINGSTON, ARCHITECTS
ACKERMAN CONSTRUCTION CO., CONTRACTOR

Photo (below), Don Smith & Robert Ford

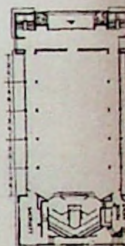
Redwood gold grates daylight down upon the chancel

Plaster sheathes entry gable; wood slats define a narthex

A LARGER, MORE FORMAL VERSION

Designed to seat 500, this more urban church carries its steep roof atop low buttressed side walls. It is near San Francisco and serves a congregation which includes many young families sympathetic to Archbishop Smith's straightforward brand of architecture. They requested that the building be dignified and churchlike, but that it retain the warmth and intimacy of character found in English parish churches. For his wider span Smith used steel beams on 15' centers, supported on the side walls, a roof of 8" x 8" wood joists, 2" plank deck and concrete asbestos shingles. Masonry walls are buff-colored concrete block; hard plaster was used over the chancel for brilliance, acoustical plaster over the back of the nave for sound absorption. A full basement accommodates six small classrooms opening on a large assembly room with platform stage, and a choir room, bride's room and heater space. Building volume: 196,310 cu. ft. Total cost: \$157,578 (including fees).

5. Donald Powers Smith: Első Presbiteriánus Egyház temploma, Concord, Kalifornia, 1953. Forrás: Architectural Forum, 101. December 1954. 129.

31 HABA 2019, 59–156.

32 Ezek közé tartozott a miskolci hűtőház, amelyért Csaba 1958-ban Ybl-díjat kapott, s amelyet az *Inter-build*nek ugyanazon száma ismertetett („No Windows” címmel, a 34–35. oldalon), mint amely Tromsøysund templomának terveit (lásd 27. jegyzet). E lapszám egy példánya megtalálható Csaba László és Cs. Juhász Sára hagyatékban. A közlésért köszönetem fejezem ki Kovács Dánielnek.

rendelkezik, az UIA vezetőivel is állandó kapcsolatot tart. [...] Arnóth Lajos építész szerint pedig Csaba László tevékenysége a MÉSZ-ben főleg a reprezentáció, a külföldi utazásokban való részvétel³³ volt.

Visszaulva előadásom elejére, úgy tűnik, Csaba eléggé tűzközelben volt: a MÉSZ-nél és az IPARTERV-nél is hozzájuthatott hírekhez, lehetőségekhez. Ám ez még mindig kevés, mert honnan is tudhatnánk, hogy mit olvasott. Hacsak... Hacsak nem jártak a fentebb idézett lapok a MÉSZ könyvtárába, vagy mondjuk az IPARTERV-hez.

Azt már 2006-ban is tudtam,³⁴ hogy a MÉSZ könyvtára valóságos kincsesbánya volt. 1953-tól fogva tizenöt nyugati folyóiratot járatott, köztük az amerikai *Architectural Forumot*, a japán *Kenchiku Bunkát*, a svéd *Formot*, a német *Aufbaut* és a *Baumeistert*, a finn *Arkkitehtit*. A torinói *Urbanistica* már 1949-től, az *Architecture Française* és a római *Metron* 1950-től, a *Werk* és az *Architecture d'Aujourd'hui* 1951-től ott volt a MÉSZ polcain. 1955-ben negyvenkettő, 1961-ben pedig már ötvenkét különböző, döntően építőművészeti, tehát kifejezetten a korszak építészeti trendjeivel, legjobb épületeivel foglalkozó folyóiratot vehetett kézbe az az építész, aki beült a MÉSZ könyvtárába.

Az elmúlt év kutatásai azt is megmutatták, hogy nem csak a MÉSZ volt ilyen kivételes helyzetben. A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete már 1946-ban, a Párizsban tartott Műszaki Kongresszuson felvette a kapcsolatot a nyugati kollégákkal. Az 1947 elején megalakult Magyar Műszaki Dokumentációs Központ főleg orosz, amerikai, angol, francia, svájci és svéd műszaki, természet- és gazdaságtudományi szakirodalmat gyűjtött.³⁵ 1949-ben nyílt meg a Műszaki Könyvesbolt, „minden tudományos folyóirat beszerzési forrása”,³⁶ és 1959-től felállt az Építésügyi Dokumentációs Iroda is, amely nyilvántartotta, hogy mely hazai építésügyi vállalatokhoz járnak nyugati folyóiratok, s emiatt tudható, hogy az 1952-es *Architectural Forumot* leszámítva az összes olyan folyóirat, amelyből példát hoztam, a MÉSZ-nél és/vagy az IPARTERV-nél is elérhető volt.³⁷

Nehéz elképzelni, hogy egy tehetséges, törekvő építész ne forgatta volna azokat a szaklapokat, amelyek a kor legjobb épületeiről, formai és technikai megoldásairól tájékoztattak. Az még elképzelhetetlenebb, hogy hívő emberként elkerülték volna figyelmét a korszak templomépítészetének izgalmas változásai. Elég valószínű tehát, hogy Csaba László 1963 márciusában, amikor pauszra vetette a hatvanas évekbeli magyar templomépítészet csúcstarabjának számító terveit, tisztában volt azzal, hogy egy létező formaproblémát gondolt tovább.

33 A Reményi fedőnevű ügynök jelentése, 1966. október 3. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeli Levéltára, 3.1.2. M-23749/2. 49.

34 LANTOS 2006, [9–10].

35 LANTOS 2021, 172.

36 Megnyílt a Műszaki Könyvesbolt. [Hirdetés.] *Építés-Építészet*, 1. 1949. 1–2. sz. [XIII.]

37 Az 1955–1961 között a nagyobb tervezővállalatoknál elérhető nyugati lapok listáját lásd LANTOS 2021, Adattár. 179–188.

A kapcsolatok, előképek keresésekor mérlegelhető, hogy a tervező hol helyezkedik el azon a skálán, amely az adott időszak formai problémájára adott átgondolt választól az inspiráción át a másolásig terjed. El lehet merengeni azon, hogy vajon az épület veszített-e építészettörténeti értékéből bármit is azáltal, hogy nem egyedülálló formai kísérletről van szó, hanem egy korabeli templomforma szellemes, elegáns és igen eredeti verziójáról. Személy szerint azt gondolom, hogy nem nagyon érdemes. Egyrészt azért, mert nem a társnéküliség az, ami egy épület igazi értékét jelenti. Másrészt pedig, mert a nemzetközi anyaghoz kapcsolódás inkább hozzátesz értékeihez. És végül azért, mert minél régebb óta foglalkozom Csaba épületeivel, annál több finom és okos megoldást, építészeti tehetséget és végtére is építészettörténeti örömet találok bennük.